

1700 - ԱՄՅԱԿ

ՀԵՆՐԻԿ ԽԱՌԱՏՅԱՆ

ԹԵ ԻՆՉՈՐԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ ՉԻ ՀԻՇԱՏԱԿՎՈՒՄ ԳԵՎՈՐԳ Գ ԼՈՒԵՑՈՒ ԱՆՈՒՆԸ

Հայ Առաքելական եկեղեցու Հայրապետական Աթոռն իր գոյության ընթացքում զբաղեցրել են թվով 130 Կաթողիկոսներ: Այսօր այդ սուրբ գահի 132-րդ Հայրապետն է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդը:

Կաթողիկոսների անունների համակարգում եղել են Գրիգոր, Հովհաննես, Դավիթ, Ներսես, Կոստանդին, Խաչիկ, Սիմոն, Սարգիս և այլ իրար հաջորդող և մուսուլման մի քանի անգամ կրկնվող բազմաթիվ անվանական անուններ: Առաջին Հայրապետից սկսած, դրանց թվում ամենից շատ կրկնվողը ԳՐԻԳՈՐ անունն է: Բոլորն էլ ունեցել են իրենց աշխարհական անունները, բայց երբ անցել են կրոնական կյանքի, որպես կարգ, օծվել են վերոհիշյալ հոգևոր անուններով:

Պատմական այդ հարգարժան անունների համակարգում նրանցից յուրաքանչյուրն իր անվանակոչման հետ կրում է նաև տվյալ անվան իրար հաջորդող Ա, Բ, Գ, Դ, Ե, Զ և այլն թվանշանները, որոնք իրենց հերթին հնարավորություն են տալիս որոշելու նաև նրանց գործունեության պատմական ժամանակաշրջանը: Թեև լուսահոգի Հայրապետների համակարգում ԳԵՎՈՐԳՆԵՐԻ անունը եզրափակվում է 1954 թվականին՝ ԳԵՎՈՐԳ Զ ՉՈՐԵՔՉԵԱՆ Կաթողիկոսի անվամբ, սակայն պարբերականներում մշվում են դրանցից միայն հինգի անունները: ԳԵՎՈՐԳ անվան սկիզբը, ըստ գրավոր աղբյուրների, դրվում է ութերորդ դարի վերջից՝ 792 թ., Գևորգ Ա, Բյուրականցուց, որը Հայոց Կաթողիկոսների համակարգում համարվել է 43-րդը: Հաջորդը՝ Գևորգ Բ Գառնեցին է (877-897), որն այդ համակարգի 48-րդն է, այնուհետև մինչև 19-րդ դարի 60-ական թվականները, այսինքն տասը դար, Կաթողիկոսների թվում չի հիշատակվում ԳԵՎՈՐԳ անունով ոչ մի Կաթողիկոս: Միայն 1866 թ., երբ այդ սուրբ գահը զբաղեցնում է մորենտիի Գրիգոր Պետրոսի Քերեստեճյանը, նա օծվում է ԳԵՎՈՐԳ Դ Կոստանդնուպոլսեցի պատվանունով: Այնուհետև գալիս է ԳԵՎՈՐԳ Ե ՏՓԽԻՍԵՑԻՆ (Սուրենյանց, 1912 թ.) և 1945 թվականին՝ ԳԵՎՈՐԳ Զ Չորեքչյանը: Այս հանգամանքը, իրավամբ, շփոթ է առաջացնում,

համար ամհրաժեշտ եղավ Գազիկ թագավորին Կարսի իր ժառանգական երկիրը հանձնել հույներին, փոխանակելու այն Ամասիայի գավառակի հետ:

Իշխանները մոր կաթողիկոսի համար ցանկանում էին ոչ թե հոգևորական մի անձ ընտրել, այլ աշխարհական, լայն գիտելիքներով, քաղաքականությամբ փորձառու, կրոնական իմաստություններով օժտված մի անձի, որպիսին համարում էին ԳՐԻԳՈՐ-ՎԱՀՐԱՄԻՆ՝ Պահլավունիների ցեղից՝ Գրիգոր Մագիստրոս իշխանի երկրորդ որդուն: Նա կայսերական ծառայության մեջ մի փորձված անձ էր (դուքս, կուսակալ): Դրան համաձայն էին մաս թագավորական խմբի ներկայացուցիչները:

ՎԱՀՐԱՄԸ, ըստ Մ. Օրմանյանի, բնութագրվում է որպես «Այդ քաջակիրք եւ ամենայն հմտութեանց հետեւեալ եւ բովանդակ հասեալ ի վերայ Հին եւ Նոր Կտակարանացն Աստուծոյ, որ ընդ իմաստասէրն մատէր ի յամպիոն ի մէջ Սրբոյն Սոփիի, հայրապետական ճեմարանին մէջ և խոսէր ընդ վարդապետացն Հոռոմոց, եւ ի կարգի վարդապետացն էր յաղագս Հայոց: Այնուհանդերձ ամուր էր իր եկեղեցւոյն պաշտպանութեան մէջ, եւ զարմանալի էր յամենայն պատասխանին ընդդէմ Հոռոմաց» («Ազգապատում», էջ 1274):

Վահրամը օրինական կերպով ամուսնացած է եղել, բայց զավակ չի ունեցել: Թեև կինը մահացել էր, սակայն մա իրեն պահել էր պատվավոր ամարատությամբ ու չէր հետևում կայսերական մյուս պաշտոնյաների օրինակին: 1059 թվականին հաջորդելով հորը՝ մա դառնում է հայրենի ժառանգության տերը՝ Տարոնի և մրա շրջակայքի կառավարիչը:

Հավատարիմ մնալով հոր խորհրդին, մրա մահից հետո հրաժարվում է կնոջից և անցնում եկեղեցական կյանքի, դառնում կրոնավոր, հեռանում Սև լեռան վանք և մվիրվում հոգևորական ու մտավորական գործունեության: Այս ընթացքում, ինչպես հիշատակվեց վերը, արկածով վախճանվում է Խաչիկ Բ Անեցի Կաթողիկոսը: Հայրապետական զահը մնում է թափուր: Նկատի ունենալով Վահրամի հեղինակությունը Հունաց կայսեր մոտ, իշխանները մրան առաջարկում են համաձայնվելու հոգևոր այդ բարձր պաշտոնի համար, սակայն Վահրամը, լինելով պատիվ, հարգանք տեսած մարդ, չունենալով ոչ մի ձգտում եկեղեցական որևիցե աստիճանավորի պաշտոնի, հրաժարվում է այդ առաջարկությունից: Բայց հետագայում, կաթողիկոսական Աթոռը երկարատև պարապությունից փրկելու, պահպանելու և Հայ Եկեղեցին հույների ազդեցությունից պաշտպանելու նպատակով, իշխանների հորդորմերին տեղի է տալիս և համաձայնվում: Նրանց հաջողվում է մաս համոզել Կոստանտինոպոլիսի կայսրին՝ համաձայնվելու Վահրամի թեկնածությանը:

Կայսրին և հույներին երաշխավորելով իր անձով, Վահրամը իշխաններին պայման է դնում, որ պաշտոնակատարությունը պետք է կատարի մեկ ուրիշ անձ՝ տեղապահը, իսկ ինքը պետք է շարունակի զբաղվել գրական գործունեությամբ և հոգևոր բարեպաշտությամբ: Ընտրողները, հավանություն տալով այդ պայմանին, իրավունք են տալիս ցանկացածին պես գործել և «ԳՐՈՒԹԵԱՄԲ» զբաղվել՝ կաթողիկոսական գործերը թողնելով ուրիշներին, «Որոնց օծում եւ ձեռնադրութիւն ալ

կուտար՝ հայրապետությունը կատարելապես վարել կարողանալու համար» (Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, էջ 1274):

Վահրամ-Գրիգորի կաթողիկոսական ձեռնադրությունը տեղի է ունենում ԾԱ-ՄԱՆԴԱՎ բնակավայրում, որը ժամանակին եղել է Կարսի, այժմ Ամասիայի Գագիկ Աբապանի թագավորության սահմանների մեջ: Դուկիծի պահանջով այս վայրն էլ դառնում է կաթողիկոսի աթոռամիստը: Դա տեղի է ունենում, ըստ Չամչյանի, 1065 թ. ապրիլին: Բայց քանի որ Գրիգորն ուխտել էր տրվել գիտությանը, գիտելիքների և զնալ Հոռոմ, Եգիպտացիների անապատ, ցամկանում էր մեկնել որպես «ՄԵՄԱԻ ԻՕԽԱՆՈՒԹԵԱՄԲ», սակայն «անոք արգելուին զնա մեծալ իշխանութեամբ, եւ ոչ կամ էին թողուլ զնա, մինչ ինքն կը պնդէր եւ կը կրկնէր. դիք ձեզ կաթողիկոս գոր կամիք, եւ զիս մի արգելուք յարդարութեան ճանապարհէն, եւ եկեղեցականներ յարտասուս հարեալ լային դառնապես», որովհետեւ ոչ ոքի չէին զընունում նրան փոխարինող, բայց Գրիգորը պնդում էր. ուխտել եմ, պետք է զնամ, ստել չեմ կարող:

Այդ տարիներին Գրիգորի մտերիմ և զխափոր գործակիցն էր ԳԵՎՈՐԳ Լոռեցի վարդապետը, որը ոչ միայն նրա ուսուցիչն էր և խորհրդատուն, այլև որպես վարդապետ եկեղեցականության մեջ նրա հրահանգիչը: Չնայած մտերմությանը, Գևորգը մտադրվում է առիթից օգտվել և ինքը կաթողիկոս դառնալ, ուստի Գրիգորի հետ խոսելով նրան քաջալերում էր նպատակների մեջ, այն ավելի ամրապնդելու ակնկալիքով, նույնիսկ երդվում նրա հետ զնալ, իսկ ժողովրդին այլ բան ասում. «Ինչո՞ւ եք այդքան աղաչում նրան. նա ուխտել է զնալ, իսկ ես տեղյակ եմ նրա մտադրությանը, այդ մտքից նա չի հրաժարվի: Ահա ես, թող ինձ ձեռնադրի իր փոխարեն» (Կիրակոս Գանձակեցի, Երևան 1982, էջ 78):

Գրիգորը, նկատի առնելով Գևորգի փորձառությունը, աթոռակից կաթողիկոսի ընտրությունն ու իշխանությունը թողնում է վերջինին: Իշխաններն էլ, հաշվի առնելով Գրիգորի բացակայությունը, համաձայնվում են, սակայն վերջինին համար անսպասելիորեն կաթողիկոսական տեղապահի պաշտոնին են առաջարկում Գևորգ Լոռեցուն: Գրիգորը, զարմանալով այս առաջարկության վրա, «լցվում է ցասումով», սակայն ուխտը կատարելու և իր ազատությունը ապահովելու նպատակով կամա-ակամա նրան ձեռնադրում է Հայոց Կաթողիկոսական Աթոռի գահակալ: Պայմանը խախտելով Գևորգը, սակայն, մոռանում է իր ուխտը միաբանությանը և ոտնակոխ անում տված երդումը, և կաթողիկոսը ներքուստ դիմ է պահում սրտում, քանի որ Գրիգորը համոզված էր, որ իրենք միասին պիտի ճանապարհվեին, բայց Գևորգը, դրժելով ուխտը, տիրանում է նրա Աթոռին Ծամանդավի մեջ: Այդ տեղի է ունենում 1067 թ.: Դրանից հետո այն նախկին մտերմությունը, որ գոյություն ուներ երկուսի մեջ, իսպառ մարում է:

Գրիգորի ուղևորության նպատակն էր, ինչպես նշվեց վերը, կրոնավորական բարեպաշտության մկրդվելը և գրական աշխատանքով զբաղվելը: Հինգ տարիների ընթացքում նա եղավ Եգիպտոսում, Երուսաղեմում, Կոստանդնուպոլսում և Կա-

մանգամում, այդ ընթացքում՝ նրա գլխավոր նպատակն էր՝ հավաքել և հայերենի վերածել մարտիրոսների վկայաբանությունները, որոնց նա մեծ սիրով է վերաբերվում, դրա համար էլ նա կոչվեց ՎԿԱՅԱՍՆԵՐ: Նրա գրական աշխատանքները կոչվում էին մարտիրոսների «ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ», թեև մինչ այդ մարտիրոսների վկայությունները բոլորովին անծանոթ չէին հայերին. Տոմարակ կամ Տոմացույց հավաքածուները արդեն կային, իսկ Ատոմ Ամենացին ճոխացնելով այն՝ կոչեց Ատոմագիրք, սակայն, ինչպես գրում է Մ. Օրմանյանը, դրանք եղել են համառոտ քաղվածքներ, իսկ Գրիգորը ձգտել էր աղբյուրների հիման վրա ընդարձակ վկայություններ ունենալ, նրա գրվածքները հիմնականում թարգմանված են հունարենից, որին լավ տիրապետում էր:

Երկար ճանապարհորդություններից հետո, 1072 թվականի մարտի 3-ին, վերադառնալով Ծամանդավ, Գրիգորը համարում է անհնար այլևս Գևորգի հետ գործակցելը, «Քանի որ անգամ մը գայթակղված էր անոր ստոր դարձվածով և եղղմ-նազանցությամբ կաթողիկոսության հասնելու վրա, բացի դա Գևորգը մոր խրոխտանք ալ ավելացուցած էր իշխանության անցնելուց հետո և Գրիգորի նկատմամբ ալ հախտուն ձևեր գործածելու հանդգնած էր»: Այդ պատճառով Գրիգոր Վկայասերը զայրացավ և «եղև հակառակութիւն ի մէջ տէր Գրիգորիսի եւ տէր Գէորգայ»: Հայ իշխաններն էլ գոհ չէին Լոռեցուց, այդ պատճառով էլ նրանց կողմից եւս պաշտպանություն գտնելով համարձակորեն «ընկեց զտէր Գէորգ յԱթոռոյ հայրապետութեան եւ առեալ զքողն ի զխոյ մորա եւ իր մօտէն հեռացուց»: Առանձնաձայն Տարոն քաղաքում, այստեղ ապավինեց տեղի հայ իշխանի հյուրասիրությանը, «որ էր Ապղարիպ, Վասպուրականի դուքս, բնիկ Անեցի Վեստ Խաչիկի թոռ եւ Հասանի որդին, որ Կիլիկիոյ կողմերը կը կառավարէր, եւ իրեն իշխանութեան ներքեւ նաեւ Մոխ, Ատանա, Պապետոն եւ Լամբրոն: Որքան եւ աստիճանէն եւ քողէն զրկուած, Գէորգ օգտուելով իշխանութեանց տարբերութենէն եւ ազգային իշխանութենէն Տարոնի մէջ կաթողիկոսական ճոխութիւն եւ շրջակայից վրայ իրաւասութիւն գործածել շարունակած է, որովհետեւ յաջորդ տարիներու մէջ տակաւին իբրեւ կաթողիկոս կը յիշուի տէր Գէորգ վարդապետն ի կողմանս արեւմտից» (Կիրակոս Գանձակեցի, 57, Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, էջ 1287):

Ահա թե ինչու կաթողիկոսների համակարգում Գևորգ Երրորդի անվան չհիշատակումը Մաղաքիա Օրմանյանը բացատրում է նրանով, որ «Գէորգն սկզբէն իբրեւ օգնական աթոռակից պաշտօնի վրայ գտնուած, եւ վերջէն պարզապէս իբրեւ հակաթոռ գործելու հետեւած ըլլալով, կաթողիկոսներու ուղիղ շարքին մէջ տեղի չէր կրնար ունենալ, եւ այս պատճառով յարմար ալ չէր իր անունը թուահամարի կարգը անցնել եւ Գէորգ Երրորդ անունով յիշել զինք Բիւրականցիէն եւ Գառնեցիէն ետքը: Սակայն մենք ալ պարտաւորեալ կը պահենք այդ թուական կոչումը, որ գործածական հաստատութիւն ունեցաւ վերջին Գէորգ Կաթողիկոսին Գէորգ Չորրորդ անունով պաշտօնապէս հռչակուելու վրայ»:

Գրիգոր Վկայասերն իր կաթողիկոսության 39 տարիների ընթացքում հիմնականում զբաղվել է գրական գործունեությամբ: Այդ ընթացքում կաթողիկոսական պաշտոնի գործերը թողել է փոխանորդներին, որոնց ինքն էր ընտրում և աթոռակցության աստիճանին բարձրացնում, օծում տալով և լիազոր իշխանությունն էլ րացրեց վստահությանը, որի համար պաշտոնանկ արվեց: Այնուհետև 1085 թ. այդ պաշտոնը կատարում է Բարսեղ Ամեցին, որը մի խոհեմ ու գործունյա անձ էր, իր վրա վերցնելով տեղակալի բոլոր պատասխանատվությունը, կատարելապես կատարում է կաթողիկոսական պարտականությունները մինչև 1105 թ., մորեղբոր՝ Գրիգոր Վկայասերի մահը, որից հետո հաջորդում է ինքը և արդեն որպես օրինական կաթողիկոս ղեկավարում այդ պաշտոնը մինչև իր կյանքի վերջը՝ 1113 թվականը:

Ահա այս է Հայ Առաքելական Եկեղեցու անցյալի պատմական այդ հատվածի, հանրությանը սակավ հայտնի, ոչ հաճելի եղելության հիմնական բացատրությունը, որին հաղորդակից են դարձնում պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին, ավելի մանրամասնորեն՝ Մ. Օրմանյանը:

